

Capítol 1. L'estudi de l'entonació

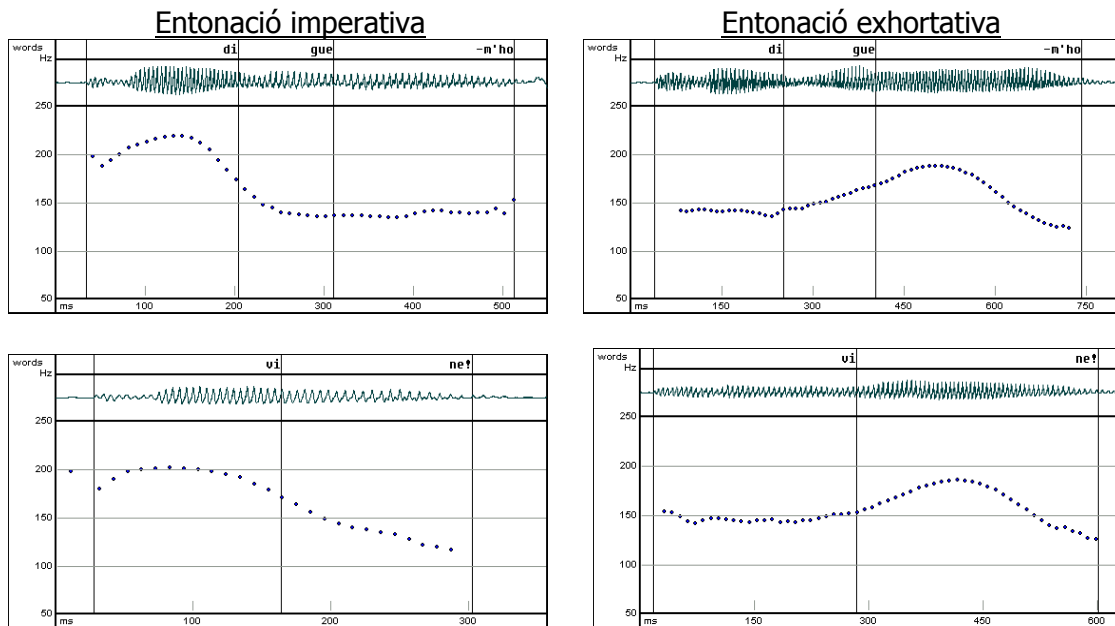
1.1. Els trets suprasegmentals

En pronunciar un enunciat, el parlant no només articula un so darrere l'altre, sinó que també va variant la intensitat, el to, la qualitat de veu i va produint canvis de ritme, de manera que en la parla espontània sentim uns patrons rítmics, unes modificacions del to i podem percebre com algunes paraules són emeses més ràpidament i més intensament que d'altres. Aquests trets, coneguts amb el nom de **trets prosòdics** o **suprasegmentals**, són característiques inherents de la parla oral que s'estenen per seqüències de sons (d'aquí ve el nom de "suprasegmentals"). A més d'imprimir caràcter i peculiaritat a una varietat lingüística, els trets prosòdics contribueixen de forma important a la significació dels enunciats, tot suplementant-los amb una rica varietat de matisos que no s'endevinarien només atenent a la seva composició lèxica i sintàctica. Per exemple, l'enunciat *Compra olives* pot ser pronunciat de forma interrogativa, imperativa o amb diferents graus d'exhortació només variant la prosòdia i l'entonació de la frase. Enfront d'un codi oral ric en matisos prosòdics, doncs, el codi escrit roman més limitat: de fet, els pocs signes de puntuació o els formats de lletra que s'usen normalment no són ni de bon tros suficients per reflectir la multiplicitat de modulacions semàntiques que genera la prosòdia en el llenguatge parlat.¹

El terme **entonació** fa referència a les inflexions melòdiques de la veu, la línia melòdica amb què els parlants pronunciem els enunciats. En realitat sempre imprimim una melodia a les frases que pronunciem, melodia que coneixem popularment amb el nom de 'cantarella'. Aquesta aporta trets de gran força expressiva a l'enunciat. Fixem-nos, per exemple, en la diferència entre dos enunciats imperatius i exhortatius pronunciat per un mateix parlant (*iDigue-m'ho!*, *iVine!*) en català.² L'entonació dels enunciats imperatius s'assembla al de l'enunciatiu: la primera síl·laba tònica es realitza en un to agut i tot seguit davalla fins al final de l'oració, on arriba al nivell mínim del parlant. En els enunciats exhortatius, en canvi, la síl·laba tònica es realitza en un to greu i tot seguit es produeix una inflexió ascendent-descendent que ocupa les síl·labes posttòniques.

¹ A banda dels típics signes de puntuació que es col·loquen al final dels dominis prosòdics, el català compta amb dos signes anomenats d'entonació (i!, ¿?) que identifiquen la modalitat exclamativa/imperativa i la interrogativa respectivament (Pujol i Solà 1995). Per altra banda, els parèntesis, claudàtors i guions de clausura s'empren per marcar els elements parentètics, incisos o aposicions i els punts suspensius per assenyalar les frases inacabades. Finalment, la lletra cursiva o la lletra majúscula poden indicar èmfasi.

² Els enunciats imperatius i exhortatius amb més d'un accent (*iNo escoltis!* o *iNo vinguis!*) presenten una configuració tonal diferent dels que només en contenen un (*iEscolta!*, *iVine!*). Per a una descripció d'aquests contorns del català central, vg. Bonet (1984) i Prieto (2002).

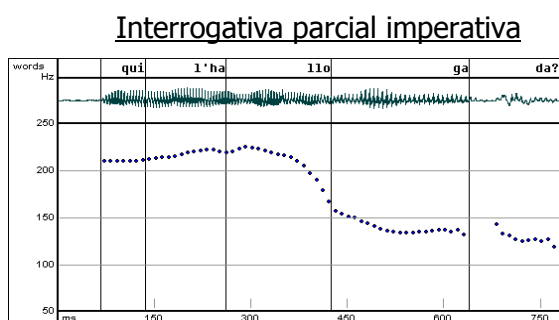
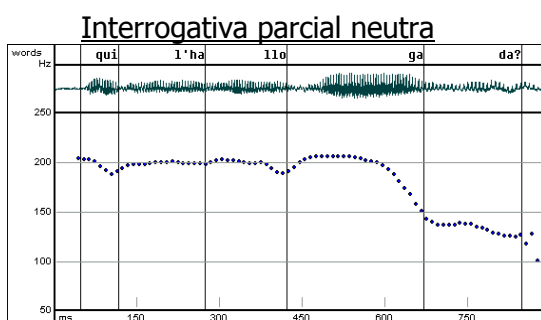

És important remarcar que els trets prosòdics que acompanyen la melodia (la intensitat, la qualitat de veu, el ritme i el *tempo* de l'enunciat) també són importants a l'hora d'imprimir un determinat sentit als enunciats i sovint constitueixen trets indissociables d'un determinat patró melòdic. Per exemple, l'exhortació es caracteritza per un ritme lent i un allargament considerable del tram final de l'enunciat, trets que reforcen el caràcter suau d'una modalitat oracional que té com a finalitat incitar una resposta positiva de l'interlocutor; els enunciats imperatius, en canvi, presenten un *tempo* bastant ràpid, una tonalitat aguda i una elevació de la intensitat de la veu, característiques que accentuen la força apel·lativa de l'oració i que manifesten l'estat d'exaltació o d'irritació del parlant —en els gràfics anteriors, fixeu-vos que els enunciats imperatius tenen els pics tonals més alts i duren de mitjana 300 mil·lisegons menys que els corresponents enunciats exhortatius.

En general no s'ha fet prou èmfasi en la importància dels trets prosòdics no entonatius, que sovint actuen de forma complementària amb l'entonació per produir la impressió auditiva que tenim dels enunciats. En els casos anteriors, per exemple, tant el sentit de prec com el d'ordre es poden atenuar o reforçar mitjançant una disminució o un increment de la magnitud dels trets esmentats (p.ex., mitjançant un alentiment o una acceleració del ritme d'elocució). En alguns casos, només la qualitat de veu amb què es pronuncia un enunciat és suficient per imprimir distintes significacions a un missatge. Així, quan un parlant pronuncia l'oració exhortativa *iDigue-m'ho!* amb veu murmurada automàticament està afegint un to d'implicació personal o de confessió a la frase. Segons Brown *et al.* (1980:22), un parlant anglès pot diferenciar clarament un insult i un retret amigable només parant atenció a la qualitat de veu. Aquí, però, ens centrarem en la descripció de l'entonació i només mencionarem de passada les informacions que proporcionen d'altres trets prosòdics quan aquests acompanyen un determinat contorn.

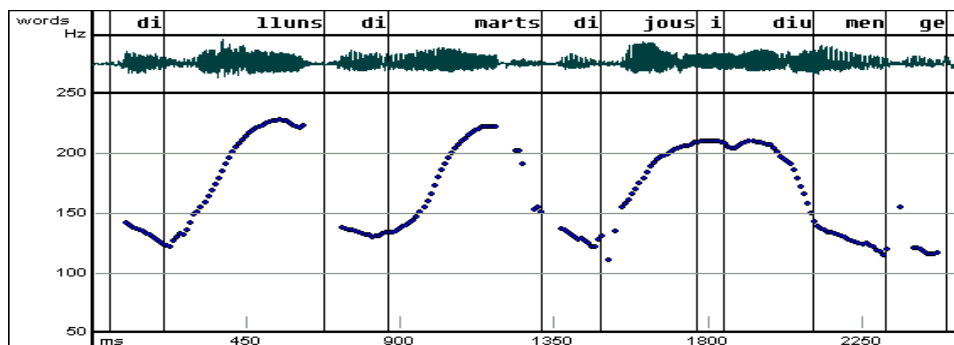
1.2. Les funcions de l'entonació

La gramàtica tradicional distingeix entre el contingut referencial del missatge, allò que es diu —el *dictum*— de l'actitud subjectiva del parlant respecte d'aquest contingut —el *modus*. L'expressió del *modus* és essencial en els processos d'interacció comunicativa, atès que sovint l'oient no està tan interessat a saber *què* s'ha dit exactament (el contingut literal del missatge) sinó en *com* s'ha dit, quin to s'ha emprat, que és allò que realment deixa entreveure la visió i la perspectiva de l'interlocutor. El parlant pot emprar diversos recursos lingüístics i gestuals per manifestar la seva posició davant el missatge, trets que es coneixen amb el nom d'elements modalitzadors. L'entonació és un recurs modalitzador per excel·lència, un tret prosòdic que transmet informacions tan heterogènies com "estic dubtant, fixa't en aquesta informació, cerco una confirmació, vull que facis això, aquí acabo el meu discurs, no et crec,estic enfadat o vull posar èmfasi en aquest fet." Una de les funcions principals de l'entonació, doncs, és l'anomenada **funció expressiva**, és a dir, l'expressió de les intencions i actituds comunicatives del parlant. *Anem a Girona*, posem per cas, es pot pronunciar amb una entonació típicament enunciativa, interrogativa o imperativa, que distingirà entre un mode d'expressió simplement informatiu, inquisitiu o d'imposició d'una acció. A més d'això, les inflexions melòdiques també reflecteixen les actituds i emocions del parlant respecte de l'intercanvi comunicatiu: amb diferents entonacions, la pregunta *¿Qui l'ha llogada?* pot comunicar des d'una actitud neutra (volem saber qui ha llogat la casa i estem interessats a obtenir una informació) fins a una actitud de contrarietat (descobrim que ha estat llogada i volem expressar el nostre desacord) o d'amenaça (no estem d'acord amb el fet d'haver-la llogat i adoptem una actitud desafiant). A continuació podem observar que la diferència entre la corba entonativa de la pregunta neutra i de la pregunta imperativa —aquesta última es caracteritza per un to d'imposició o de reprovació (cf. "T'ordeno que em diguis qui l'ha llogada") rau en l'alineació del moviment descendent final: mentre que en el cas de la lectura neutra el descens s'inicia a partir de l'acabament de l'última síl·laba tònica —la qual es percep en un to alt—, en el cas de la lectura imperativa aquest s'inicia només de començar aquesta síl·laba —que, consegüentment, es percep en un to baix.

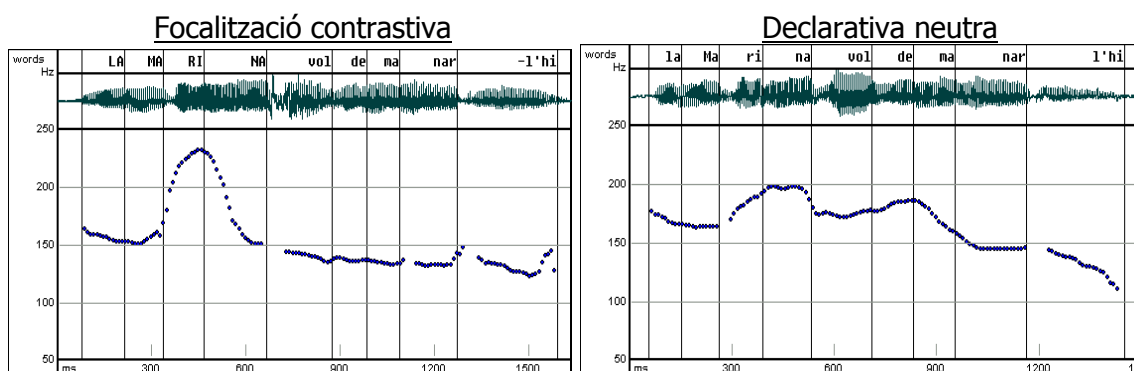

Una altra de les funcions de l'entonació és la que es coneix amb el nom de **funció demarcativa**, és a dir, una funció indicativa de la partició del discurs i de la seva organització. L'emissor divideix el discurs en unitats tonals o melòdiques de tal forma que l'oient pugui segmentar-lo i interpretar-lo adequadament. Pensem que aquestes unitats discursives es caracteritzen per la presència d'un determinat patró melòdic i d'altres trets prosòdics que assenyalen les seves fronteres (canvis de direcció melòdica, allargaments finals, etc.). Per exemple, en català, cadascun dels membres d'una enumeració se separa del membre següent mitjançant una inflexió tonal ascendent i

un allargament considerable de les síl·labes finals, tal com es pot apreciar en la corba melòdica de l'enunciat *Dilluns, dimarts, dijous i diumenge*:

Finalment, l'entonació també té una **funció focalitzadora**, és a dir, s'empra per jerarquitzar la informació que contenen els enunciat. El parlant selecciona la informació que considera central del missatge i la marca prosòdicament per atraure l'atenció de l'oient cap a l'element que vol emfasitzar. Els esquemes entonatius següents mostren l'entonació d'un enunciat amb focalització contrastiva en català (cf. *La MARINA vol demanar-l'hi* vs. *La Marina vol demanar-l'hi*), que es caracteritza per un primer cim melòdic considerablement agut sobre el focus i una subordinació entonativa dels constituents postfocals.³

³ L'accent tonal contrastiu també es caracteritza per una alineació estricta del pic tonal amb la síl·laba accentuada corresponent, situació que contrasta amb el típic desplaçament del pic tonal dels accents tonals declaratius. Per a una descripció de la prosòdia de la focalització contrastiva, vg. Estebas (2000) i Prieto (2002).

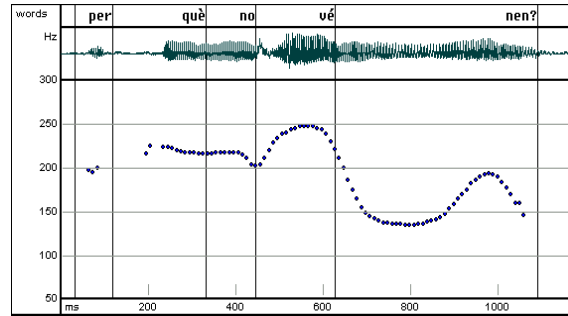
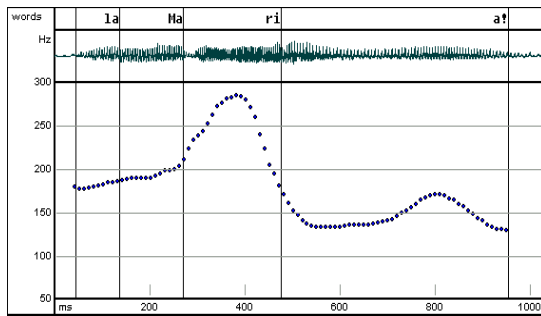
1.3. Dificultats que planteja l'estudi de l'entonació

Malgrat el paper fonamental de l'entonació en l'entramat lingüístic, aquesta continua essent un dels aspectes prosòdics més poc documentats i explorats en la majoria de llengües. En català, per exemple, les gramàtiques de Fabra (1912, 1956) i la de Badia (1962) no esmenten el fenomen i la gramàtica de Badia (1994) hi dedica ben poca atenció (Badia 1994: 122-127; 253-264).⁴ L'abandó que ha sofert el seu estudi es pot atribuir a una sèrie de factors que dificulten el seu tractament sistemàtic i que han situat aquest fenomen en una posició relativament marginal dels estudis lingüístics —vg. el capítol 7 per a un tractament de les relacions entre lingüística i entonació. Una de les primeres dificultats que planteja l'anàlisi entonativa és la descripció inicial de les fluctuacions melòdiques que produeix la veu en el decurs de l'enunciat. Si l'investigador no està suficientment avesat a reproduir la melodia d'un enunciat de forma auditiva, aleshores es poden produir fàcilment errors de transcripció. I, encara que actualment es compta amb ajuts instrumentals que faciliten la verificació de la transcripció d'oïda, aquest procediment té l'inconvenient que no és suficientment àgil per permetre un accés ràpid a noves dades.

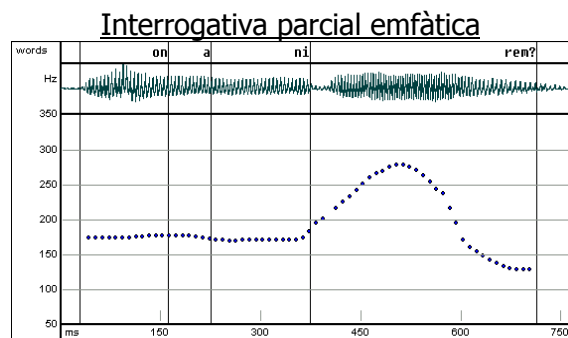
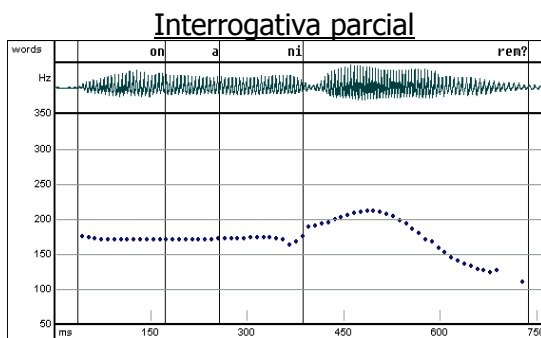
Ara bé, el problema de la descripció melòdica no és el major escull amb què s'enfronta l'estudi de l'entonació. Una de les dificultats principals rau en la seva representació lingüística: les corbes melòdiques són difícils de caracteritzar mitjançant components o trets que siguin d'una banda fidels al *continuum* melòdic i alhora donin compte de les distincions lingüísticament rellevants que aquesta aporta als enunciats. Proposar un sistema de representació tonal implica identificar les unitats tonals mínimes que produeixen contrastos semànticament significatius. Contràriament, però, al que s'esdevé amb les oposicions segmentals, l'entonació no origina clares oposicions de tipus lèxic (per exemple, els mots *pal* i *mal* es diferencien únicament pel primer segment), sinó matisos semàntics que no són fàcils de delimitar. Pensem per exemple en la inflexió circumflexa final ascendent-descendent del català, que pot aparèixer en oracions declaratives (cf. *¡La Maria!*) i interrogatives (cf. *¿Per què no vénen?*) amb un sentit general d'insistència i de protesta.⁵ El sentit que aporta aquesta inflexió es modifica lleument en funció de la modalitat oracional i del contingut de l'oració: a (a), comunica un doble sentit d'obvietat i d'insistència, és a dir, la creença del parlant que allò que està dient és un fet evident que l'interlocutor ja hauria de conèixer —la significació implícita de la frase és "Sí, home, ¿no ho veus, que ha estat la Maria?"—; a (b), en canvi, *¿Per què no vénen?* transmet un matis exhortatiu afegit, és a dir, un marcat desig del parlant perquè l'oient respongui afirmativament ("M'agradaria molt que vinguessin"): sovint, el parlant utilitza aquesta entonació quan veu que les seves peticions no obtenen cap resposta i vol incrementar la pressió sobre l'interlocutor.

⁴ A partir dels anys 70 van començar a sorgir estudis monogràfics sobre l'entonació del català, dels quals podem destacar els treballs de Bonet (1984, 1986), Estebas (2000), Prieto (1995, 1997, 1999, 2002, en premsa), Recasens (1977), Salcioli (1988a, 1988b) i Virgili i Blanquet (1971).

⁵ Per poder pronunciar aquest moviment tonal complex es produeix un allargament considerable de la síl·laba final, anomenat *melisma*. El Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans defineix aquest fenomen com "En el cant pla, diverses notes sobre una mateixa síl·laba". Per a una descripció de l'anomenat tonema d'insistència, vg. Prieto (2002).

Arribat el moment, l'investigador ha de fer front a una de les tasques més àrdues de la descripció entonativa: traçar la línia divisòria entre el que és lingüístic i paralingüístic de l'entonació, és a dir, decidir el que els oients consideren com a patrons lingüísticament equivalents i lingüísticament diferents. Fixem-nos ara en les dues corbes melòdiques següents: la d'una interrogativa parcial i la d'una interrogativa parcial emfàtica. La diferència principal entre els dos contorns rau en l'amplada de l'excursió tonal ascendent, considerablement superior (uns 60 Hz) en el cas de la pronunciació emfàtica.

Les corbes anteriors, ¿s'han de considerar com dos patrons lingüísticament diferenciats o com a variants d'un mateix patró? El problema rau en el fet que l'èmfasi presenta una gamma gradual de nivells, de tal manera que a mesura que s'eixampla l'excursió tonal que ocupa l'accent melòdic final també es va incrementant el grau d'èmfasi de l'enunciat. Així, si el lingüista considera les dues versions esmentades com dues categories autònomes, aleshores les lectures intermèdies probablement també ho haurien de ser. Com veurem, la qüestió de la segmentació/representació dels contorns ha estat tradicionalment un dels aspectes més debatuts en el camp de l'entonació: models com l'anàlisi per configuracions, l'anàlisi per nivells o el model autosegmental han avançat diferents hipòtesis sobre quins són els elements fonològics bàsics que componen els contorns melòdics i que alhora originen modificacions semàntiques rellevants (vg. §7.2 i §7.3).

En definitiva, l'entonació és un fenomen lingüístic complex, el tractament sistemàtic del qual planteja un seguit de dificultats que anirem descabdellant al llarg dels capítols següents. En tot moment caldrà tenir en compte tres nivells d'anàlisi complementaris: el **pla físic** (o l'evolució del paràmetre físic de freqüència fonamental al llarg de l'emissió de l'enunciat), el **pla fonològic** (o la recerca de les unitats melòdiques que tenen importància perceptiva i significativa en una llengua) i el **pla semàntic** (els efectes significatius que les variacions entonatives produeixen en l'enunciat). Al nostre

parer, la descripció completa de l'entonació d'una llengua implica, per una banda, delimitar les formes melòdiques possibles en aquesta varietat, i per l'altra, descriure els efectes semàntics que produeixen aquests contorns. Així doncs, en aquest llibre remarcarem la importància d'estudiar de forma complementària els eixos fonètic, fonològic i semàntic de l'entonació per tal de poder apreciar adequadament el paper d'aquesta en l'entramat lingüístic: massa sovint els estudis de l'entonació s'han limitat a descriure únicament el pla acústic i han deixat de banda una imprescindible anàlisi funcional, o a l'inrevés, s'han concentrat en proposar una sèrie d'unitats lingüístiques sense preocupar-se de posar-les en relació amb el *continuum* melòdic a què l'oient té accés o descriure'n el seu valor semàntic.